

спр. 11. **5.** Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ ст.) / Валентина Піскун. – К.: Нью-Йорк: Б. в., 2006. – 670 с. **6.** Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / ВП. Троцинський. – К.: Інтел, 1994. – 259 с. **7.** Український В[ільний] Університет в Празі

в роках 1921–1931. – Прага: Б. в., 1931. – 236 с. **8.** Ульяновська С., Ульяновський В. Українська наукова і культурна еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами / С. Ульяновська, В. Ульяновський // Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 477–587.

Наталія Пархоменко

Проблема міграції інтелектуальної еліти України

У статті аналізуються сучасні тенденції міграції кваліфікованих фахівців у цілому та наукової міграції, зокрема; визначаються також позитивні та негативні складові міграції висококваліфікованих робітників.

This article analyzes the current trends of migration of skilled professionals in general and scientific migration, in particular; positive and negative components of the migration of highly skilled workers are defined.

Міграція як соціально-економічне явище відома з найдавніших часів. Вона являє собою надзвичайно складний процес, який визначає напрямки розвитку держави і суспільства, та здійснює вплив на політичні, економічні, соціально-демографічні процеси, міжнародні відносини, а також на ідеологічну сферу та навіть на релігію. Протягом багатьох століть міграція змінювала своє обличчя та своє призначення. ХХ століття відзначилося формуванням та розвитком трудової міграції, яка поступово набула глобальних рис, охопивши собою практично всі країни світу.

Серед різних видів трудової міграції особливе місце займає міграція представників наукових та культурних кіл, а також спостерігається збільшення міграцій висококваліфікованих фахівців. Від рівня забезпеченості країни висококваліфікованими фахівцями фактично на пряму залежить економічна та науково-технічна конкурентоспроможність країни. «Відтік мізків» є надзвичайно дискусійною темою, яка жваво обговорюється спеціалістами різних галузей знань. Вплив цього процесу на майбутнє нації, причому як тієї, що «постачає інтелект» в інші держави, так і нації-реципієнта, що приймає висококваліфікованих мігрантів, має далекосяжні наслідки.

Проблемі міжнародної міграції кваліфікованих фахівців присвячено багато праць українських, російських та західних науковців, зокрема, О. Білоруса, Р. Варданяна, Т. Драгунової, Е. Лібанової, Д. Лук'яненка, А. Поручника, А. Гайдучького, Т. Тимашової, А. Попова, А. Соболевської, С. Рязанцева, І. Івахнюк, А. Кирєєва, В. Колесова, П. Ліндерта, О. Малиновської, Дж. Менвілла, С. Пирожкова, О. Позняка, І. Прибикової тощо.

Метою даної статті є аналіз сучасних тенденцій міграції кваліфікованих фахівців в цілому та наукової міграції зокрема, а також визначення позитивних та негативних складових міграції висококваліфікованих робітників.

Говорячи про міграцію висококваліфікованої робочої сили, найчастіше вчені та дослідники наголошують на такій характеристиці, як «відтік інтелекту». Це явище переважна більшість наших експертів оцінює як виключно негативне, оскільки воно несе величезну загрозу економічному (корисні винаходи та відкриття принесуть прибутки іншим державам), науковому (нові «Ейнштейни» не принесуть користі рідній системі науки та освіти) та соціальному (нація в результаті міграції висококваліфікованої робочої сили втрачає великий потенціал, позбавляється цінного людського ресурсу) розвитку країни [4; 5; 6]. Водночас директор Інституту демографії та соціальних досліджень Е. Лібанова вважає тенденцію до виїзду за межі України вчених та талановитої молоді надзвичайно загрозовою та такою, що кидає виклик

національній безпеці України [2]. Щоправда, вона визнає, що головною причиною пошуку кращої долі представниками української наукової еліти є жалюгідне матеріальне становище і занепад матеріально-технічної бази більшості українських науково-дослідних інститутів.

У зв'язку з цим хотілося би виділити кілька питань.

Питання 1. Кваліфіковані спеціалісти складають відносно незначну частину трудових мігрантів з України.

На жаль, встановити реальні масштаби «відтоку мізків» з України неможливо в силу різних причин: брак достовірної статистики, невизначеність самого поняття – «висококваліфікований спеціаліст». Частина українських дослідників схильні вважати такими лише науковців найвищої категорії; інша частина відносить до висококваліфікованих працівників будь-якого працівника з вищою освітою. Існує також думка, що висококваліфікованим робітником можна вважати будь-якого майстра своєї справи, незалежно від рівня освіти. Найбільш вірогідною видається думка про висококваліфікованого спеціаліста як людину з високим рівнем професійної підготовки, яка досягла значних успіхів у своїй професійній сфері [7].

Все вище сказане стосується загалом стану речей з дослідженням новітньої трудової міграції з України. До сих пір залишається предметом дискусій навіть масштаб цієї міграції – називаються цифри від 5 до 7 мільйонів осіб, які виїхали на заробітки за кордон. Спеціалісти, втім, схиляються до думки, що остання цифра є суттєвим перебільшенням, а максимальна кількість українців, які працюють за кордоном, не перевищує 2-х мільйонів осіб. Ще гірша ситуація щодо вивчення соціально-демографічних характеристик мігрантів, у тому числі й рівня їхньої професійної підготовки та освіти. Достеменно невідомо, яку частку від усієї маси заробітчани складають висококваліфіковані працівники, проте навіть з дотичних даних (інформації про середній рівень освіти мігрантів з України) можна зробити висновок, що інтенсивність «відпливу мозків» з України не можна оцінити як надзвичайно високу, вона є однопорядковою з інтенсивністю виїзду висококваліфікованих спеціалістів із більшості східноєвропейських країн.

Наприклад, на Парламентських слуханнях «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції» (Київ, 17 листопад 2004 року) було озвучено дані соціологічного дослідження щодо рівня освіти трудових мігрантів з України [10, с. 15]. Рівень освіти українських трудових мігрантів (10,9 років навчання) був незначно, але все ж меншим від рівня освіти населення, зайнятого на території проживання (для України

цей показник складає 11,4 роки). Високим рівнем освіти характеризувалися зовнішні трудові мігранти з України у Великобританії (12,5 років навчання), в США і Канаді (12,3), в Австрії, Бельгії, Нідерландах, Німеччині, Люксембурзі, Франції (11,8). Вищим від середнього по всьому масиву зовнішніх трудових мігрантів з України був рівень освіти українців, які працюють в Ізраїлі (11,5), Іспанії, Греції, Португалії (11 років). А в Російській Федерації, Чехії, Польщі, Угорщині, Словаччині він був нижчим, ніж 10,7 років. Зрозуміло, що в країнах, де середній показник освіти мігрантів вищий за середній, вищою є й питома вага осіб із закінченою вищою освітою (у Великобританії – 41,7 %, в США і Канаді – 39,1 %). Але питання, яка частина цих людей працює відповідно до рівня своєї кваліфікації, а яка – фактично зайняла місце місцевих некваліфікованих робітників на ринку праці цих країн – залишається відкритим.

Отже, навіть в тих країнах, де значну частину українських заробітчан складають спеціалісти з вищою освітою, вони зовсім не домінують у загальній масі мігрантів. *Українська трудова міграція 1990-х – початку 2000-х – це, насамперед, міграція «робочих рук», а не кваліфікованих спеціалістів та науковців.*

Питання II. Україна за останнє десятиліття втратила значну частину свого наукового потенціалу та велику кількість висококваліфікованих спеціалістів, проте зовсім не внаслідок зовнішніх трудових міграцій.

У Доповіді «Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном» за 2003 рік Уповноважений Верховної Ради України з прав людини слушно зауважила, що проблемою вивчення стану речей з впливом спеціалістів із наукових установ та виїзду їх за кордон ніхто не займається, наявна статистика Держкомстату є формальною і не відображає реального стану речей [8, с. 25, 29]. Таким чином, ми можемо навести лише дуже приблизні цифри, які швидше ілюструють тенденції, але не є надійним свідченням щодо реальних масштабів міграції. Більш-менш надійна статистика існує лише щодо осіб з науковим ступенем, та й то, лише тих, які працюють в системі наукових інститутів Національної Академії наук України.

Отже, кількість науковців, які виконували науково-технічні роботи у 1990-му році становила 313 тисяч чоловік, у тому числі з науковими ступенями – 32,5 тисяч осіб. У 2001 році ці цифри складали 113 тисяч осіб, серед яких було 21,4 тисяч осіб з науковим ступенем. Тобто, упродовж перших десяти років незалежності кількість осіб, зайнятих у науковій сфері, скоротилась в три рази, а осіб найвищої кваліфікації – на третину. У той же час, згідно з даними Держкомстату, в період з 1991 по 2002 рік за кордон емігрували 574 доктори наук, а в період з 1996 по 2002 рік – 907 кандидатів наук.

За даними Президії НАН України, лише з її установ у 1994–2001 роках виїхали 3838 наукових працівників, у тому числі 3399 на тимчасову роботу і стажування, з них – 842 доктори і 2358 кандидатів наук. У 1992–2001 рр. виїхали на постійне місце проживання 3439 осіб, з них 101 доктор наук та 275 кандидатів наук. Крім того, за цей період на тимчасовій роботі за кордоном перебували 3544 науковці, у тому числі 778 докторів та 2226 кандидатів наук.

Таким чином, хоча упродовж останніх п'ятнадцяти років і відбувся відтік кадрів з науково-технічної сфери, проте лише незначна частина з них виїхала за кордон, а ще менша частина продовжила працювати за кордоном за спеціальністю чи зайняла позиції, адекватні тим, які у них були в Україні. Про відчутні втрати у зв'язку з

«відпливом інтелекту» за кордон можна говорити лише щодо окремих спеціальностей (хіміків, фізиків тощо), тоді як спеціалісти багатьох інших профілів виявились неконкурентоспроможними на ринках праці зарубіжних країн. Переважна більшість з них «перекваліфікувалась» всередині країни, поповнивши ряди бізнесменів, перейшовши на роботу до сфери послуг тощо.

Окрім того, професіонали високої кваліфікації, емігрувавши у більш розвинені країни, надалі сприяють припливу на свою батьківщину інвестицій, технологій, ідей і більш ефективних стандартів упровадження та ведення бізнесу. Виїзд за кордон дає можливість талановитим людям знайти краще застосування своїм здібностям, а також акумулювати фінансові ресурси й напрацювати ділові зв'язки, яких вони навряд чи змогли би набути на батьківщині [3]. Це надзвичайно важливо, особливо якщо врахувати, м'яко кажучи, нерозумне ставлення державної влади в Україні до проблем науки [9].

Тому твердження, які часто звучать в українських ЗМІ, що за кордон, мовляв, виїхало 30 % українських вчених, є дуже завищеними, навіть якщо враховувати тих українських вчених, які науковою роботою за кордоном не займаються. Щоправда, слід звернути увагу на такий момент: в Україні дуже високий середній вік осіб з науковим ступенем – середньостатистичний кандидат наук має понад 50 років. Серед тих, хто емігрував, дві третини були молодші за цей вік, а отже, попри можливо не вражаючий *кількісно* відтік кадрів, відбулися серйозні *якісні* втрати, які можуть датися взнаки для майбутнього розвитку української науки. *Таким чином, виїзд за кордон частини спеціалістів має позитивні наслідки (вони «збереглися у професії»), хоча, на загальному тлі відтоку та деградації наукових кадрів в Україні, втрата цих спеціалістів може мати й негативні наслідки для перспектив розвитку української науки («обезкровлюються» цілі наукові напрямки та утворюється «розрив поколінь науковців» – в Україні залишаються спеціалісти найстарших та наймолодших вікових груп).*

Питання III. Національні кадри, які працюють за кордоном, і в Європі зокрема, не втрачені для України.

Більшість з українських науковців, які працюють за кордоном, і в Європі зокрема, не втрачені для України, оскільки вони не виключають можливості свого повернення до України, їм не байдуже те, що відбувається в країні. Навіть ті, хто не має наміру повертатись на батьківщину, цілком позитивно налаштовані щодо того, щоб надавати підтримку Україні. Підтвердженням цьому можуть слугувати пропозиції групи висококваліфікованих мігрантів з України, які працюють в наукових центрах Данії, Швейцарії, Франції та Німеччини [1]. Вони стверджують, що попит на кваліфіковану робочу силу має розглядатись як ще один експортний ресурс України. В країні збереглася конкурентоспроможна система освіти (принаймні, в частині окремих спеціалізацій). Крім того, в Україні є більш високою мотивація молоді до занять наукою. Отже, слід створити умови для того, щоб «поставити під контроль» чи впорядкувати процес «відтоку мозків», перетворивши його на «експорт кадрів». Це дозволить одночасно максимально ефективно використати наявний науковий потенціал країни, а також підтримати її систему освіти.

«Обмежити» виїзд на постійне місце проживання за кордон українських науковців пропонується за допомогою створення в самій Україні, на гроші західних країн, Центрів наукових досліджень та Фундаментальної Освіти, в якому б були

працевлаштовані науковці та отримували б гідну винагороду за свою наукову та викладацьку працю. Зазначимо, що «де-факто», так вже працює певна частина науковців («сидить на грантах», працюючи в Україні на замовників з-за кордону та виїздить викладати за кордон, лише номінально працюючи над науковими темами українських інститутів), проте «де-юре» така ситуація не врегульована й часто лише посилює стимуляцію до виїзду з країни. Привабливою особливістю моделі «експорту кадрів» є також створення «наукової діаспори»: своєрідної організації вихідців з України, що працюють за кордоном, які б допомагали українським студентам та аспірантам, що їдуть навчатись за кордон, а також давали консультаційну допомогу українським науковим та державним інституціям. Таким шляхом, до речі, вже пішли деякі інші країни пострадянського простору, зокрема, Грузія.

Втім, частина українських науковців та чиновників скептично ставляться до подібних проєктів. На їхню думку, переваги, які реально приносить країні-донору зовнішня міграція за умови повернення фахівців та зв'язків із діаспорою, ще довго не відчуватимуться. Більше того, найдоцільнішим вважається перехід від повністю безоплатної підготовки спеціалістів в Україні для високо розвинутих країн до відшкодованої підготовки при виїзді на постійне місце за кордон для тих, хто отримав освіту за рахунок українських платників податків. Причому, враховуючи загальні втрати людського потенціалу, треба передбачати повернення ними коштів з розрахунку не українських, а світових цін на навчання [10, с. 20]. Подібна схема має свого сумнозвісного попередника: в радянські часи саме так (враховуючи гроші за отриману в СРСР освіту) чинили з євреями, які виїздили за кордон на постійне місце проживання. У тому числі й з цієї причини є великі сумніви в реалістичності моделі «прямих компенсацій» країні за втрату спеціалістів, а отже, вище наведена форма «опосередкованих компенсацій», створення на гроші західних країн Центру Фундаментальної освіти та згуртування «наукової діаспори» виглядає більш привабливою та перспективною.

Підкреслимо, що на даний момент тема міграції української еліти лише почала обговорюватись в наукових та бюрократичних колах, а отже, поки що завчасно прогнозувати, яким шляхом піде Україна у вирішенні питання врегулювання проблеми відтоку висококваліфікованих спеціалістів. Це залежатиме від багатьох чинників, пов'язаних як з успіхами внутрішніх трансформацій в Україні, так і з інтенсивністю її руху в напрямку євроатлантичної інтеграції.

1. Боярский А., Чернов В., Ручайский О. Евроинтеграция Украины: роль науки и образования. Общий анализ и ряд конкретных предложений / А. Боярский, В. Чернов, О. Ручайский. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ihes.fr/ruchay/ukraine>. 2. Експерти кажуть, що темп «відтоку мізків» з України загрожує нацбезпеці // УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/582654-eksperti-kajut-scho-temp-vidtoku-mizkiv-z-ukrajini-zagrojuje-natsbezpeti.html>. 3. Еміграція висококваліфікованих робітників є корисною для економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/cms/projects/debaty/brain_drain.html. 4. Колесник Ю. В. Деякі особливості міжнародної міграції висококваліфікованих кадрів / Ю. В. Колесник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/PiPs/2010_2/2010_2/343.pdf. 5. Кузнецов О. В. Міжнародна міграція висококваліфікованих фахівців / О. В. Кузнецов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/2876/2865>. 6. Мізки на експорт // Львівська газета. 31.12.2012. 7. Ромащенко Т. І. Особливості міжнародної міграції висококваліфікованих працівників в умовах глобалізації / Т. І. Ромащенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum_%20/PiPs/2008/BSEC_2008/Pages%20from%20tom1/0339.pdf. 8. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном. Доповідь Уповноваженого з прав людини ВР України. – К., 2003. – С. 25, 29. 9. Уряд позбавив Кримську обсерваторію статусу і вдвічі урізав фінансування // Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/70787>. 10. Хомра О. Сучасна українська трудова міграція: статус та можливості / О. Хомра // Парламентські слухання «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції». Інформаційно-довідкові матеріали. – К., 2004.

Микола Тимошик

Книжкові видання Українського католицького університету в Римі як чинник формування української еліти в діаспорі

Уперше до наукового обігу вводиться масив інформації стосовно видавничої діяльності Українського католицького університету в Римі, яка аналізується з точки зору формування української еліти в діаспорі за допомогою книжкових видань. Матеріал був зібраний автором в Італії під час нещодавнього наукового стажування в цьому навчально-науковому закладі.

A big corpus of sources concerning publishing activity of the Ukrainian Catholic University in Rome is now for the first time actualized for scientific community and analyzed from the point of view of formation of Ukrainian elite in diaspora with help of the book publications. The sources have been gathered by the author during his recent scientific probation period in this institution.

Не вивченою досі галузкою різнобарвного материка української діаспори залишається українська книга і преса на теренах Італії як чинник формування української еліти в діаспорі. Історіографія цієї теми є вкрай кучою. Таке твердження однаковою мірою стосується наявних на сьогодні гуманітарних студій і зарубіжних, і українських авторів.

З-поміж низки узагальнюючих досліджень культурних набутків української еміграції, що вийшли давніше друком за кордоном і згодом перевидавалися в Україні (з найпомітніших – 10-томна «Енциклопедія українознавства», високоцінні матеріали С. Наріжного, А. Животка), не є можливим виділити котрусь працю, де бодай би

опосередковано йшлося про витоки, становлення та ствердження українського друкованого слова у цій країні.

Фактично відсутні відомості за цією темою у виданих в Україні десятках праць сучасних авторів, присвячених науковому вивченню сутності та проблем української діаспори в цілому чи за окремими країнами – В. Заставного, В. Трошинського та А. Шевченка.

Досі обходили зазначену проблематику і автори періодичного наукового часопису «Українська діаспора», засновниками якого стали в 1992 р. Інститут соціології НАНУ та редакція «Енциклопедії української діаспори» при Науковому товаристві ім. Шевченка в США.